

Demokracja szlachecka

Demokracja szlachecka

Szlachta Rzeczypospolitej Obojga Narodów - przedstawiciele poszczególnych województw (wskazanych na tarczach herbowych)

Źródło: Wikimedia Commons, a. nn., olej na płótnie, Pałac biskupa Erazma Ciołka, domena publiczna.

Jak funkcjonował ustroj zwany demokracją szlachecką? Jakie zadania miały sejmy i sejmiki? Przywileje, kto je rozdawał i dla kogo? Wszystkiego dowiesz się z poniższego tekstu.

Wstęp

W wielu krajach występowały dążenia do uformowania się ustroju o charakterze monarchii parlamentarnej. Przypomnijmy, że to forma ustroju politycznego, w którym głową państwa jest monarcha, współdzielący władzę z parlamentem. Uprawnienia monarchy i parlamentu są ściśle określone przepisami prawa.

Kiedy to było?

Oś czasu – demokracja szlachecka

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Przywileje stanowe wydane do XVI wieku

Ćwiczenie 1

Rok	Miejsce	Władca	Stan	Postanowienia
1355	Buda	Ludwik Węgierski	szlachta	Nienakładanie podatków bez zgody stanów. Rezygnacja z niektórych powinności (podwoły i stancja – czyli zapewnienie transportu i mieszkania). Żołd za wyprawy zagraniczne.
1374	Koszyce	Ludwik Węgierski	szlachta	Potwierdzenie wszystkich praw. Urzędy starosty dla Polaków, urzędy ziemskie dla szlachty danej ziemi. Ograniczenie podatków bezpośrednich z dóbr szlacheckich. Rezygnacja z kolejnych powinności (pomoc przy budowie zamków). Żołd za wyprawy zagraniczne.

1388	Piotrków	Władysław Jagiełło	szlachta	Potwierdzenie wszystkich praw. Żołd za wyprawy zagraniczne. Zobowiązanie do wykupu szlachty z niewoli.
------	----------	--------------------	----------	--

1422	Czerwińsk	Władysław Jagiełło	szlachta	Zakaz konfiskaty lub zajmowania majątków szlacheckich bez wyroku sądowego. Zakaz łączenia urzędu starosty i urzędnika ziemskiego. Ograniczenie wychodźstwa chłopów z ziemi. Szlachta mogła usuwać buntowniczego sołtysa przez przymusowy wykup sołectwa. Kontrola urzędników ziemskich nad miarami, wagami i cenami w miastach. Król nie może bić monety bez uzyskania zgody rady królewskiej.
------	-----------	--------------------	----------	---

1423	Warta	Władysław Jagiełło	szlachta mieszczaństwo chłopi	Prawo rugowania krnąbrnych sołtysów, ograniczał w dalszym stopniu władzę sądową starostów, nadawał większe kompetencje wojewodom w ustalaniu miar i cen, ograniczał prawa chłopów do opuszczania wsi; wysokie kary za ukrywanie chłopów zbiegłych z majątków szlacheckich.
1425	Brześć Kujawski	Władysław Jagiełło	Władysław Jagiełło	Potwierdzenie dawnych przywilejów i rozciągnięcie ich na szlachtę, która z nich do tej pory nie korzystała.

1430/1433	Jedlnia / Kraków	Władysław Jagiello	duchowieństwo i szlachta	Zatwierdzenie dawnych przywilejów szlachty i duchowieństwa. Zapewnienie szlachcie nietykalności osobistej i majątkowej bez wyroku sądu królewskiego „neminem captivabimus nisi iure victum”. Zastrzeżenie wyższych stanowisk kościelnych dla szlachty. Rozszerzenie praw polskich na ziemie ruskie.
1447	Wilno	Kazimierz Jagiellończyk	szlachta	Zagwarantowanie niezależności i równouprawnienia Polski i Litwy. Zrównanie szlachty litewskiej w prawach ze szlachtą polską.

1454	Cerekwica / Nieszawa	Kazimierz Jagiellończyk	szlachta chłopi	Król nie mógł zwoływać pospolitego ruszenia i nakładać podatków bez zgody sejmików ziemskich. Zakaz łączenia urzędów starosty i wojewody. Zaostrzenie kar za zbiegostwo chłopów.
1456	Korczyn	Kazimierz Jagiellończyk	szlachta	Zgoda na konsultowanie decyzji odnośnie danej ziemi
1493	Piotrków	Jan Olbracht	duchowieństwo i szlachta	Zakaz ingerencji kościelnej w sądy świeckie. Dwuizbowy sejm. Zaostrzenie kar wobec przestępców. Potwierdzenie wcześniejszych przywilejów.

1496	Mielnik	Jan Olbracht	szlachta mieszczaństwo chłopi	Zakaz kupowania ziemi przez mieszczan. W ciągu roku wieś może opuścić tylko jeden chłop. Zwolnienie z ceł towarów szlacheckich przywożonych na własny użytek. Wolność żeglugi rzecznej.
1501	Mielnik	Aleksander Jagiellończyk	szlachta	Cała władza w ręce senatorów; niewykonanie poleczeń senatu przez króla zwalniało ich z wierności władcy. Król przewodniczącym senatu.
1504	Piotrków	Aleksander Jagiellończyk	szlachta	Kontrola senatu i sejmu nad nadawaniem dóbr koronnych. Zakaz łączenia w jednym ręku dwóch i więcej urzędów.

1505	Radom	Aleksander Jagiellończyk	duchowieństwo i szlachta	Anulowanie przywileju mielnickiego. Konstytucja nihil novi. Gwarancja wolnego wyboru urzędników sądowych. Zakaz stawiania spraw świeckich przed trybunały duchowne.
1518	Toruń	Zygmunt Stary	duchowieństwo i szlachta	Król zrzeka się sądenia sporów pomiędzy panami świeckimi i duchownymi, a ich poddanymi.
1520	Bydgoszcz	Zygmunt Stary	szlachta chłopi	Wprowadzenie przymusu pańszczyzny w wymiarze 1 dnia w tygodniu, dla szlachty wolna żegluga po Wiśle.
1532	Piotrków	Zygmunt Stary	szlachta chłopi	Zakaz opuszczania wsi przez chłopów bez zgody pana.

Na podstawie informacji z powyższej tabeli, przypisz odpowiednie stwierdzenia do słów prawda lub fałsz.

Prawda

Duchowieństwo podlegało

Fałsz

sądownictwo kościelnemu.

Król wielokrotnie potwierdzał wcześniej nadane prawa.

W 1520 r. król zrezygnował z podatków celnych płaconych przez szlachtę.

Szlachta zyskała prawo do sądzenia ludności w swoich dobrach.

Duchowieństwo sądzone było przez sądy szlacheckie.

Jeśli szlachcic był niesprawiedliwy chłopci mogli przenosić się do dóbr króla.

Najwięcej praw zyskiwało mieszczaństwo.

W 1505 r. król zrezygnował z samodzielnego stanowienia prawa.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Film dostępny pod adresem </preview/resource/Rx2sVm1yTZakl>

Jaką część społeczeństwa reprezentował sejm walny?

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Nagranie video. Na początku wyświetla się plansza z tytułem: „Jaką część społeczeństwa reprezentował sejm walny?”. Następnie pojawia się dr Robert Kołodziej z Uniwersytetu Wrocławskiego. Mężczyzna o zaczesanych do tyłu włosach, w okularach i w białej koszuli. Za nim ciemne tło. Film kończy się planszą z napisami: wystąpił dr Robert Kołodziej, scenariusz i realizacja Contentplus.pl, na zlecenie Uniwersytetu Wrocławskiego, w ramach projektu "E-podręczniki do kształcenia ogólnego".

Film dostępny pod adresem </preview/resource/Rw3EZAb4Qk5Wc>

Udział szlachty w życiu sejmowym

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Nagranie video. Na początku wyświetla się plansza z tytułem: „Udział szlachty w życiu sejmowym”. Następnie pojawia się dr Robert Kołodziej z Uniwersytetu Wrocławskiego. Mężczyzna o zaczesanych do tyłu włosach, w okularach i w białej koszuli. Za nim ciemne tło. Film kończy się planszą z napisami: wystąpił dr Robert Kołodziej, scenariusz i realizacja Contentplus.pl, na zlecenie Uniwersytetu Wrocławskiego, w ramach projektu "E-podręczniki do kształcenia ogólnego".

Film dostępny pod adresem </preview/resource/R1eejA4TSZElV>

Stan państwa w sytuacji zerwania sejmu

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Nagranie video. Na początku wyświetla się plansza z tytułem: „Znacznie sejmu walnego dla ustroju I Rzeczypospolitej”. Następnie pojawia się dr Robert Kołodziej z Uniwersytetu Wrocławskiego. Mężczyzna o zaczesanych do tyłu włosach, w okularach i w białej koszuli. Za nim ciemne tło. Film kończy się planszą z napisami: wystąpił dr Robert Kołodziej, scenariusz i realizacja Contentplus.pl, na zlecenie Uniwersytetu Wrocławskiego, w ramach projektu "E-podręczniki do kształcenia ogólnego”.

System stanowy a ustrój Rzeczypospolitej

System stanowy umożliwiał kompleksowe zorganizowanie społeczeństwa ze ścisłym rozdziałem [ról społecznych](#) oraz określeniem ekonomicznych podstaw egzystencji poszczególnych stanów. Z podziałów tych wynikały też możliwości i zakres udziału w podejmowaniu decyzji politycznych, wymiarze sprawiedliwości oraz rodzaju i zakresie powinności wobec władcy i państwa.

Podstawowe znaczenie miał w Rzeczypospolitej obowiązek podatkowy, który został oparty, podobnie jak w przypadku większości krajów europejskich, na posiadaniu ziemi i płynących z tego tytułu możliwości uzyskania dochodów. Ziemia mogła być w posiadaniu władcy oraz członków stanu duchownego, rycerskiego (szlacheckiego) oraz mieszczańskiego. Za przywilej posiadania ziemi przyjęli oni na siebie różne, ściśle określone obowiązki. **Dla poszczególnych warstw społecznych były to:**

- **dla duchowieństwa** – posługa religijna, funkcje oświatowe, opieka społeczna i zdrowotna oraz wzmacnianie spójności systemu społecznego (ideologiczne uzasadnienie),
- **dla szlachty (rycerstwa)** – obronność, sądownictwo i opieka nad stanami zależnymi, także Kościołem,
- **dla mieszczaństwa** – handel i większość rzemiosła.

Chłopi nie posiadali ziemi, ale ją użytkowali, za co musieli uiszczać różne świadczenia na rzecz właściciela i państwa (w tym Kościoła).

Symboliczne przedstawienie społeczeństwa stanowego z początku XVI w. Miniatura z 1515 r., namalowana w dziele Petrusa Almaine w „Liber missarum” Małgorzaty Austriackiej (Magarethe von Österreich)

Źródło: Petrus Almaine, domena publiczna.

Ilustracja ma charakter symboliczny – nie przedstawia rzeczywistości, ale pewne idealne (wzorcowe) wyobrażenie. Na tronie zasiada cesarz (Maksymilian I), nad nim dwugłowy czarny orzeł zwieńczony koroną cesarską; orzeł trzyma w dłoniach miecz i lilię, co symbolizowało 'świętość i zwierzchność' cesarstwa. U stóp cesarza siedzi następca: syn z żoną, czyli Filip Piękny i Joanna Szalona.

Po bokach stoją przedstawiciele stanów: po prawej stanu duchownego z papieżem, po lewej stanu świeckiego: książęta i rycerze, mieszczenie/chłopi. Między nimi znacznie mniejsze postacie kobiet, które znajdują się pod szczególną opieką władcy.

Ćwiczenie 2

Do niżej podanych określeń przyporządkuj spośród podanych właściwe elementy stanowiące symbol zakresu władzy i funkcji społecznych.

nakrycie głowy

kobiety (bezbronność)

narzędzie do kopania (praca)

wielkość postaci

tiara papieska

księga (uczoność, pobożność)

czerwone szaty kardynalskie

płaszcz z obiciem
gronostajowym

korona cesarska

miecz (siła, władza)

zasiadanie na tronie (władza)

ubiór

elementy trzymane w rękach

postawa

ranga społeczna

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Szlachta i jej polityczne przywileje

Przywileje nadawane przez władcę odzwierciedlają proces budowy systemu stanowego. Od drugiej połowy XIV w., szczególnie w okresie rządów władców z dynastii Jagiellońskiej, zaczęły wzrastać przywileje szlachty. Stan ten uzyskał przewagę najpierw w stosunku do mieszczaństwa, później także duchowieństwa. Władcy ostatecznie zostali zmuszeni do dopuszczenia szlachty do procesu legislacyjnego – stanowienia prawa, a szczególnie nakładania podatków. Miarą niezależności szlachty było doprowadzenie do prawnego zrównania członków stanu, swobodnego egalitaryzmu stanowego. Wzmacniało go to politycznie, nie dopuszczając do rozgrywania poszczególnych grup przeciw sobie.

Władcy próbowali wprowadzić rządzić w oparciu o wyższych dostojników wchodzących w skład rady królewskiej, czyli późniejszego senatu, ale szlachta zdołała zapobiec trwałemu podziałowi stanu. Władca musiał przy ważniejszych kwestiach zdobywać aprobatę całego rycerstwa (szlachty). Stało się to pretekstem do powstania organów przedstawicielskich.

Jeśli chcesz wiedzieć więcej

Film dostępny pod adresem [/preview/resource/Rho7uXhBZGAAq](https://contentplus.pl/preview/resource/Rho7uXhBZGAAq)

Nagranie video. Na początku wyświetla się plansza z tytułem: „Kultura polityczna Rzeczypospolitej szlacheckiej”. Następnie pojawia się dr Robert Kołodziej z Uniwersytetu Wrocławskiego. Mężczyzna o zaczesanych do tyłu włosach, w okularach i w białej koszuli. Za nim ciemne tło. Film kończy się planszą z napisami: wystąpił dr Robert Kołodziej, scenariusz i realizacja Contentplus.pl, na zlecenie Uniwersytetu Wrocławskiego, w ramach projektu "E-podręczniki do kształcenia ogólnego", wrzesień 2014.

Sejmiki – samorządność stanowa

Początkowo władca musiał osobno zdobywać zgodę na podatek czy nowe prawo od każdego stanu i w każdej z ziem, w której rządził. Immunitet podatkowy oraz hierarchiczność stanu duchownego wykluczyły konieczność konsultowania z tym stanem. Mieszczaństwo, podzielone w zależności od tego, kto był właścicielem miasta (król, duchowny czy szlachcic) i skłócone między sobą, także nie było partnerem. Jedynie szlachta wyrażała swoją aprobatę na zjazdach wszystkich uprawnionych (czyli praktycznie płacących podatki).

Zjazd taki nazwano sejmikiem. Oprócz miejscowej szlachty brali w nim udział także urzędnicy królewscy. Ponieważ stosunkowo szybko upowszechniła się zasada, że urzędy może sprawować tylko osoba posiadająca majątek na danym terenie, sejniki stały się praktycznie zjazdami partykularnymi.

Miejsca obrad sejmów, siedziby Trybunałów Koronnych i Litewskich

Źródło: Krystian Chariza i zespół, licencja: CC BY 3.0.

Polecenie 1

Posługując się skalą mapy i poniższą tabelką oblicz przybliżony czas trwania podróży szlachcica z najodleglejszego miejsca danego województwa do miejsca obrad sejmiku. Zastanów się, jak wpływało to na frekwencję.

Środek transportu	Prędkość (km/h)	Dystans dzienny (km)
Pieszo	3-4	20-25
Wozem	4-6	25-30
Konno	7-9	30-40
Dyliżansem	15-18	60-70
W kawalkadzie magnackiej		25-30

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Na obrady sejmików często wyznaczano nieduże miejscowości. Największym dostępnym pomieszczeniem w którym mogło do niego dojść, był miejscowy kościół parafialny. Zjazd trwał jeden dzień i tylko w wyjątkowych sytuacjach godzono się na jego przedłużenie o kolejny dzień, głównie z powodu braku miejsc noclegowych dla uczestników.

Ćwiczenie 3

Dlaczego na miejsce obrad wybierano najczęściej kościoły? Zaznacz jedną odpowiedź.

- ☐ obrady w kościele łagodziły ich przebieg (miejsce święte wymagało szacunku)
- ☐ dysponowały one największymi pomieszczeniami, mogącymi pomieścić większą grupę osób
- ☐ aby w obradach mogli brać udział księża

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Ćwiczenie 4

Sejmiki miały trwać jeden dzień i tylko wyjątkowo przedłużano czas ich trwania – dlaczego? Zaznacz trzy prawidłowe odpowiedzi.

- ☐ oszczędzano ten sposób czas i pieniądze szlachty
- ☐ chodziło o ograniczenie liczby postulatów szlacheckich
- ☐ ustosunkowanie się do spraw przedkładanych na sejmikach nie wymagało przeważnie więcej czasu
- ☐ brakowało miejsc noclegowych

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Jeśli chcesz wiedzieć więcej

Film dostępny pod adresem </preview/resource/RgyYw9w9y44U>

Sposób zwoływania sejmu

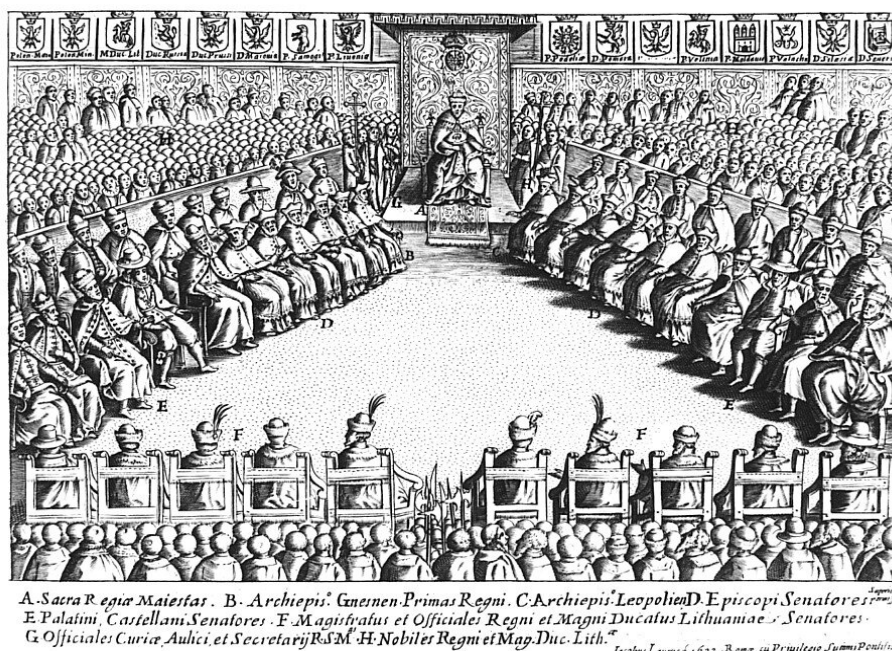
Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Nagranie video. Na początku wyświetla się plansza z tytułem: „Sposób zwoływania sejmu”. Następnie pojawia się dr Robert Kołodziej z Uniwersytetu Wrocławskiego. Mężczyzna o zaczesanych do tyłu włosach, w okularach i w białej koszuli. Za nim ciemne tło. Film kończy się planszą z napisami: wystąpił dr Robert Kołodziej, scenariusz i realizacja Contentplus.pl, na zlecenie Uniwersytetu Wrocławskiego, w ramach projektu "E-podręczniki do kształcenia ogólnego", wrzesień 2014.

Sejm walny

Pod koniec XV w. wykształcił się zwyczaj konsultowania ważnych decyzji króla (zastrzeżonych do współdecydowania z rycerstwem–szlachtą) z przedstawicielami poszczególnych zgromadzeń partykularnych – sejmików. Dało to początek sejmowi walnemu, który po raz pierwszy zebrał się w 1493 r. w Piotrkowie.

Sejm składał się z trzech tzw. 'stanów sejmujących' – króla, senatu i izby poselskiej (czyli przedstawicieli sejmików szlacheckich). Podkreślić należy, że słowo 'stan' oznaczało w tym przypadku coś innego niż 'stan społeczny'. W sejmie walnym praktycznie uczestniczyli jedynie przedstawiciele szlachty, wyższej hierarchii kościelnej oraz w bardzo ograniczonym zakresie mieszczaństwa. Z głosem doradczym we własnych sprawach uczestniczyli też przedstawiciele wielkich miast Prus Królewskich (Gdańska, Torunia i Elbląga) oraz ważniejszych miast, takich jak Kraków, Wilno, Lwów. Tak naprawdę mieszczaństwo było reprezentowane przez króla (miasta królewskie), szlachtę (miasta szlacheckie) i dostojników kościelnych (miasta w dobrach duchownych).

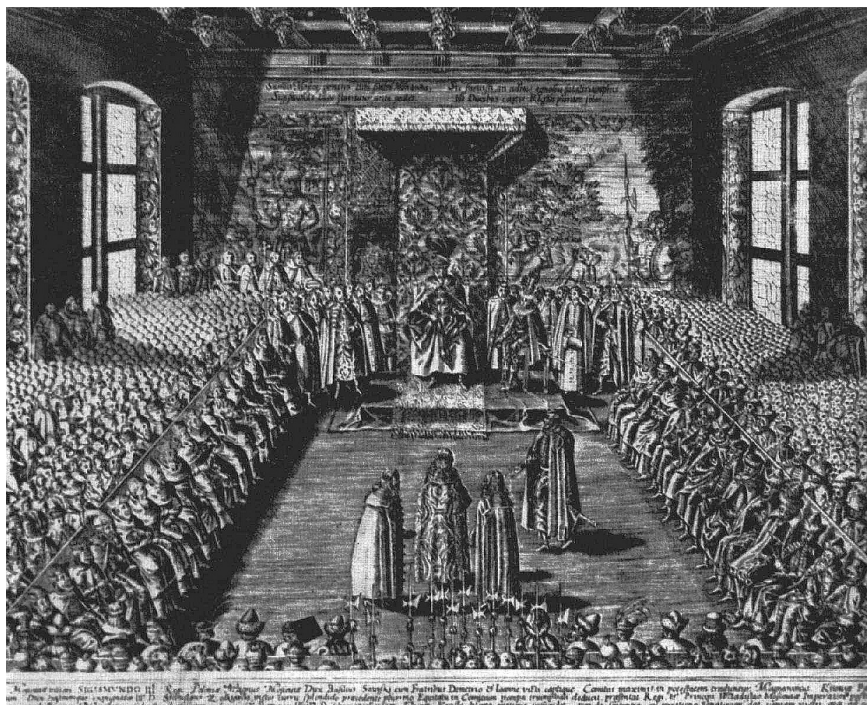
Sejm za czasów Zygmunta III Wazy; w opisie grafiki literami oznaczono: A – króla, B – arcybiskupa gnieźnieńskiego (prymasa), C – arcybiskupa lwowskiego, D – senatorów – biskupów, E – senatorów będących wojewodami, kasztelanami, F – senatorów będących urzędnikami koronnymi i litewskimi, G – sekretarzy i urzędników dworskich, H – posłów ziemskich (szlachta koronna i litewska)

Źródło: Giacomo Lauro, 1622, Biblioteka Narodowa, domena publiczna.

Zrekonstruowana sala posiedzeń izby poselskiej na Zamku Królewskim w Warszawie, gdzie odbywała się większość sejmów. Zwróć uwagę, że sala umiejscowiona była na parterze zamku (wskazują na to wysoko umieszczone okna). W związku z tym, gdy sejm obradował w całości, posłowie ziemscy udawali się na pierwsze piętro do sali senatu. Wówczas król siedział na tronie, senatorowie siedzieli, a posłowie z braku miejsca musieli stać

Źródło: Wikimedia Commons, Maciej Szczepańczyk, licencja: CC BY 3.0.

Posiedzenie sejmu w sali senatu na Zamku Królewskim w Warszawie według ryciny z pocz. XVII w. Druga rycina pokazuje prezentację pojmanego cara Rosji Wasyla Szujskiego w 1611 r. przed sejmem w izbie senackiej Zamku Królewskiego

Źródło: Tomasz Makowski, 1613, rycina, Biblioteka Narodowa, domena publiczna.

Zrekonstruowana sala senatu z czasów Stanisława Augusta Poniatowskiego

Źródło: Wikimedia Commons, Maciej Szczepańczyk, licencja: CC BY 3.0.

Polecenie 2

Wyjaśnij, jak umiejscowienie i ceremoniał wspólne obrady odzwierciedlały strukturę społeczną w Rzeczypospolitej. Czy pokazywały one przyjętą zasadę równości szlachty, czy może pokazywały polityczną siłę tzw. 'stanów sejmujących'?

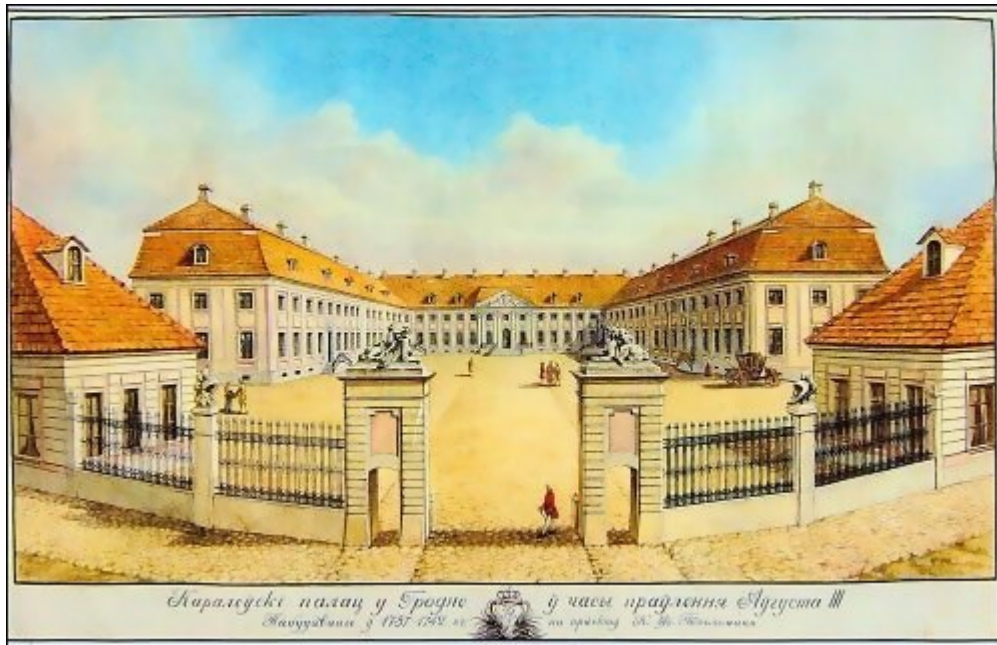
Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Kompetencje sejmu walnego, miejsce obrad, typy sejmów

Sejm stanowił prawo, tzn. przede wszystkim nakładał podatki, określał też ważniejsze postanowienia zmieniające prawo oraz kontrolował decyzje w zakresie polityki

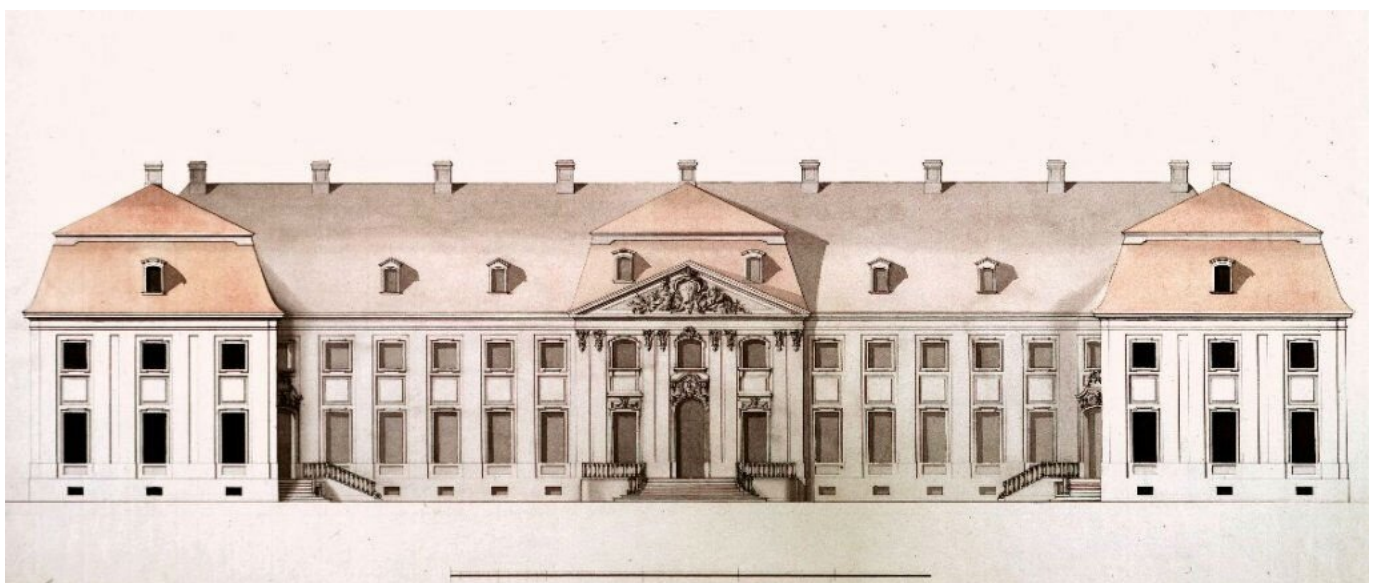
zagranicznej. Do sejmu należało wypowiedanie wojen i zawieranie pokoju.

Początkowo nie było ściśle określonego miejsca obrad, choć najczęściej władcy zwoływali je do Piotrkowa, Radomia, Krakowa, później Warszawy. Od drugiej połowy XVII w. co trzeci sejm miał obowiązek odbywać się w Grodnie na Litwie.

Nowy Zamek w Grodnie, wzniesiony przez Augusta III w l. 1734-1751 wg projektu znanego architekta Karla Friedricha Pöppelmannna. W nim obradowały również zwoływane sejmy, w tym ostatni sejm Rzeczypospolitej

Źródło: a. nn., domena publiczna.

Fasada Nowego Zamku w Grodnie od strony dziedzińca – rys. z XVIII w.

Źródło: a. nn., domena publiczna.

W 'artykułach henrykowskich' sprecyzowano, że król miał obowiązek zwoływać sejmy co najmniej raz na dwa lata i były to tzw. sejmy zwyczajne (czyli ordynaryjne). Jeśli zaistniała konieczność dodatkowego zwołania sejmiku, to sejm taki nazywano nadzwyczajnym (ekstraordynaryjnym). Ponadto były sejmy konwokacyjne zwoływane przez prymasa-[interreksa](#) podczas bezkrólewia, na których ustalano termin elekcji. Sejm elekcyjny dokonywał wyboru króla i określał stawiane mu warunki. Sejm koronacyjny powiązany był z koronacją króla i zaprzysiężeniem praw.

Sejmy miały ściśle określony, choć raczej zwyczajowy tryb procedowania. Uchwały sejmiku, zwane 'konstytucjami', sporządzano w kancelarii i ogłaszano drukiem.

Polecenie 3

Wymień instytucje demokracji szlacheckiej, przy pomocy których szlachta decydowała o sprawach państwa.

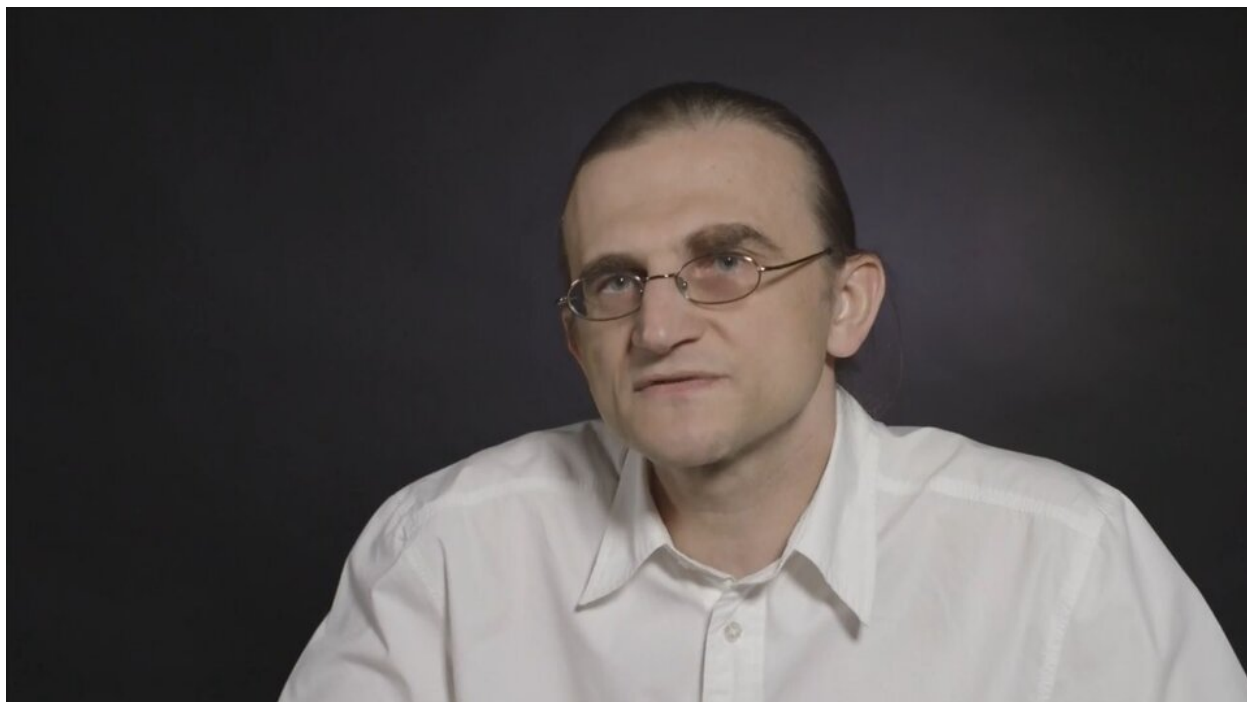
Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Polecenie 4

Podaj typy sejmików oraz rodzaj spraw, którymi zajmował się każdy z rodzajów sejmiku.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Jeśli chcesz wiedzieć więcej

Film dostępny pod adresem </preview/resource/R1bbovXOHJHHN>

Kształtowanie się sejmu walnego

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Nagranie video. Na początku wyświetla się plansza z tytułem: „Kształtowanie się sejmu walnego”. Następnie pojawia się dr Robert Kołodziej z Uniwersytetu Wrocławskiego. Mężczyzna o zaczesanych do tyłu włosach, w okularach i w białej koszuli. Za nim ciemne tło. Film kończy się planszą z napisami: wystąpił dr Robert Kołodziej, scenariusz i realizacja Contentplus.pl, na zlecenie Uniwersytetu Wrocławskiego, w ramach projektu "E-podręczniki do kształcenia ogólnego”.

Prawo do oporu – między konfederacją a rokoszem

Początkowo tylko król mógł zwoływać sejmik i sejm, dopiero później powstały takie typy tych instytucji, które mogły się odbywać bez aprobaty królewskiej. Wszelkie zjazdy szlachty bez wiedzy władcy mogły zostać uznane za bunt przeciw niemu. Jeśli zatem stan szlachecki uznał poczynania władcy za 'bezprawne', dochodziło do zbrojnego przeciwstawienia się jego działaniom. Takie poczynania nazywano [rokoszem](#). Natomiast pospolite ruszenie zwoływane w celu poparcia poczynań króla nazywano '[konfederacją](#)'.

Prawo do oporu wobec władcy miało w Polsce średniowieczny rodowód (por. np. sprawę św. Stanisława), ale jego precyzyjne sformułowanie odnajdziemy dopiero w przywileju mielnickim z 1501 r., w którym dopuszczano możliwość zwolnienia z obowiązku dochowania wierności władcy, jeśli ten nie przestrzega praw. Tezy te zostały powtórzone w postanowieniach 'Konfederacji warszawskiej' z 1573 r., skąd przetransponowano je do '[artykułów henrykowskich](#)', swoistej 'konstytucji Rzeczypospolitej Obojga Narodów'.

Polecenie 5

Wyszukaj przykłady, z wykorzystaniem różnych źródeł informacji, wystąpienia w dziejach Rzeczypospolitej XVI- XVII w.:

- rokoszu,
- konfederacji.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Przedstawicielstwa stanowe w różnych krajach europejskich: sejm Rzeszy, parlament angielski, stany generalne we Francji, sobór ziemski w Rosji.

Polski sejm nie był czymś wyjątkowym w systemach politycznych panujących w Europie. Praktycznie nie było kraju, w którym nie powstałoby przedstawicielstwo stanowe. Przykładowo we Francji funkcjonowały tzw. '[stany generalne](#)', które jednak zwoływano niezwykle rzadko, ponieważ królowie francuscy zdobyli sobie prawo do nakładania podatku bez ich zgody. Najwięcej podobieństw do sejmu polskiego wykazywał [parlament angielski](#), decydujący o podatkach i niemal wszystkich ważniejszych zmianach w zakresie prawa.

Zdecydowanie inny charakter miał natomiast '[Sejm Rzeszy](#)', czyli organ przedstawicielski w [Świętym Cesarstwie Rzymskim Narodu Niemieckiego](#). Było to zgromadzenie udzielnych władców terytorialnych wolnych miast oraz samego cesarza. Jednak zakres decyzji, jakie mogło ono podejmować, był bardzo mały, nie obejmował np. spraw podatkowych, a spraw wojskowych i politycznych dotyczył w ograniczonym zakresie.

Szttych przedstawia moment prezentacji tzw. „Konfesji Augsburskiej” na sejmie Rzeszy w 1530 r. Przed władcami zasiadającymi na tronach: cesarzem Karolem V i jego bratem królem Czech i Węgier Ferdynandem stoi czytający postanowienia „Konfesji” kanclerz Christian von Beyer. Dookoła siedzą członkowie sejmu, czyli władcy Rzeszy

Źródło: a. nn., domena publiczna.

Kolegium elektorskie w sejmie Rzeszy. Cesarz Leopold I z kolegium elektorskim wg miedziorytu Abrahama Aubry, Norymberga 1663/64

Źródło: a. nn., domena publiczna.

Polecenie 6

Porównaj powyższą rycinę z ryciną z początku lekcji przedstawiającą sejm polski za czasów Zygmunta III. Jakie dostrzegasz podobieństwa i różnice?

Źródło: Contetplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Ćwiczenie 5

O czym świadczy przelanie kompetencji podatkowych i wojskowych na sejmiki terytorialne? Zaznacz dwie prawidłowe odpowiedzi.

☐ upadku autorytetu władzy centralnej

☐ silniejszej władzy monarszej

☐ większej demokracji

☐ centralizacji

☐ decentralizacji

☐ większej spoistości państwa

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Zgromadzenie stanowe w Rosji, tzw. '[sobór ziemski](#)', powstał stosunkowo późno, bo dopiero w 1549 r. Najważniejszą rolę odegrał w chwilach braku legalnego dziedzica dynastii panującej – to na soborze ziemskim w 1613 r. na cara wybrano [Michała Romanowa](#).

Obraz pt. „Sobór ziemski” (1908) malarza rosyjskiego Siergieja Iwanowa (1864-1910). Obraz z cyklu ilustrującego dzieje Rosji

Źródło: Sergey Vasilyevich Ivanov, *Sobór ziemski*, 1908., domena publiczna.

Posiedzenie Dumy Bojarskiej w czasach Michała Romanowa, cara w latach 1613-1645. Obraz rosyjskiego malarza Andrieja Riabuszkina (1861-1904), obecnie w Galerii Trietiakowskiej w Moskwie. Malarz ten specjalizował się w malarstwie historycznym, obejmującym głównie tematy siedemnastowieczne

Źródło: Andrei Ryabushkin, 1893, olej na płótnie, Tretyakov Gallery, Moscow, domena publiczna.

Polecenie 7

Porównaj na powyższych ilustracjach przedstawienia sejmu polskiego, sejmu Rzeszy i Dumy Bojarskiej. Przyjrzyj się dokładnie ilustracjom. Zwróć uwagę na:

- usytuowanie władcy,
- miejsce dla uczestników soboru: kto siedzi, kto musi stać,
- uczestników: czy są to przedstawiciele różnych stanów, jakich?

Co o tym świadczy? Jakie wnioski można wyciągnąć z tych różnic?

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Prawo do oporu w innych krajach Europy

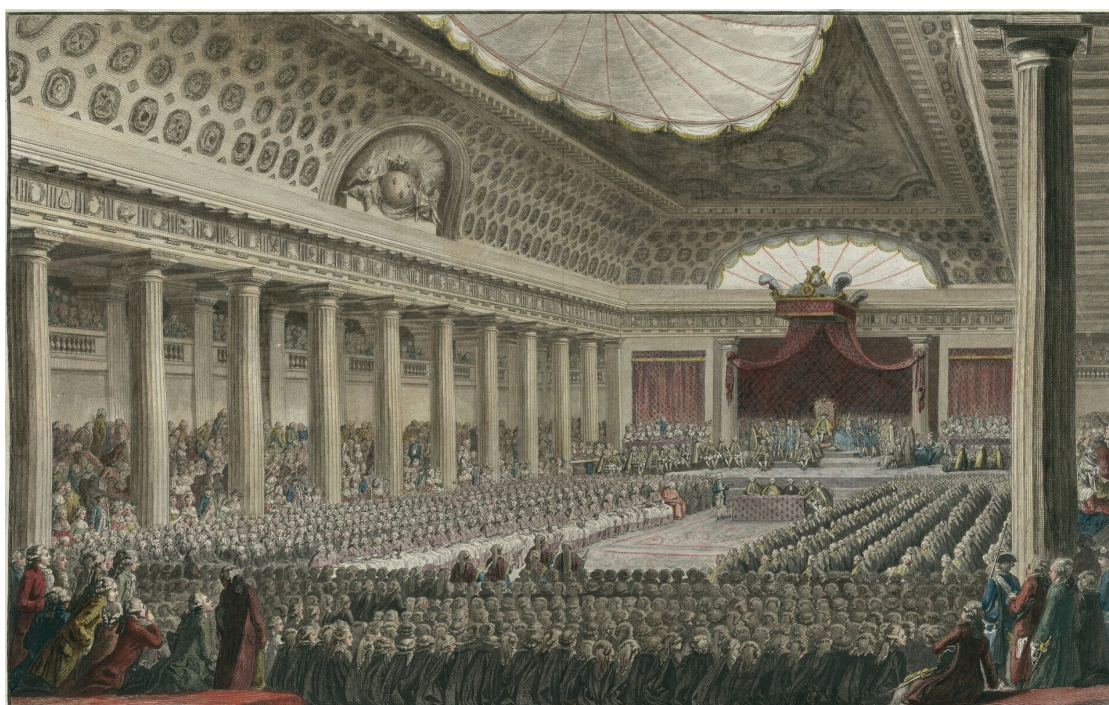
Prawo do oporu miało długą tradycję w europejskich systemach politycznych. Wydana w 1215 r. przez króla Anglii [Jana bez Ziemi](#) *Wielka Karta Swobód* gwarantowała przestrzeganie przez władcę praw i przywilejów, a w przypadku niedotrzymywania tego zobowiązania dawała prawo do zbrojnego oporu.

Podobne zapisy znalazły się także w wydanej dla Królestwa Węgier 'Złotej Bulli' z 1222 r., a węgierskie rozwiązania prawne często bywały wykorzystywane przez stany w Polsce.

Rycina przedstawiająca ścięcie Karola I Stuarta w 1649 r. po procesie wytoczonym mu przez parlament z oskarżenia o łamanie prawa

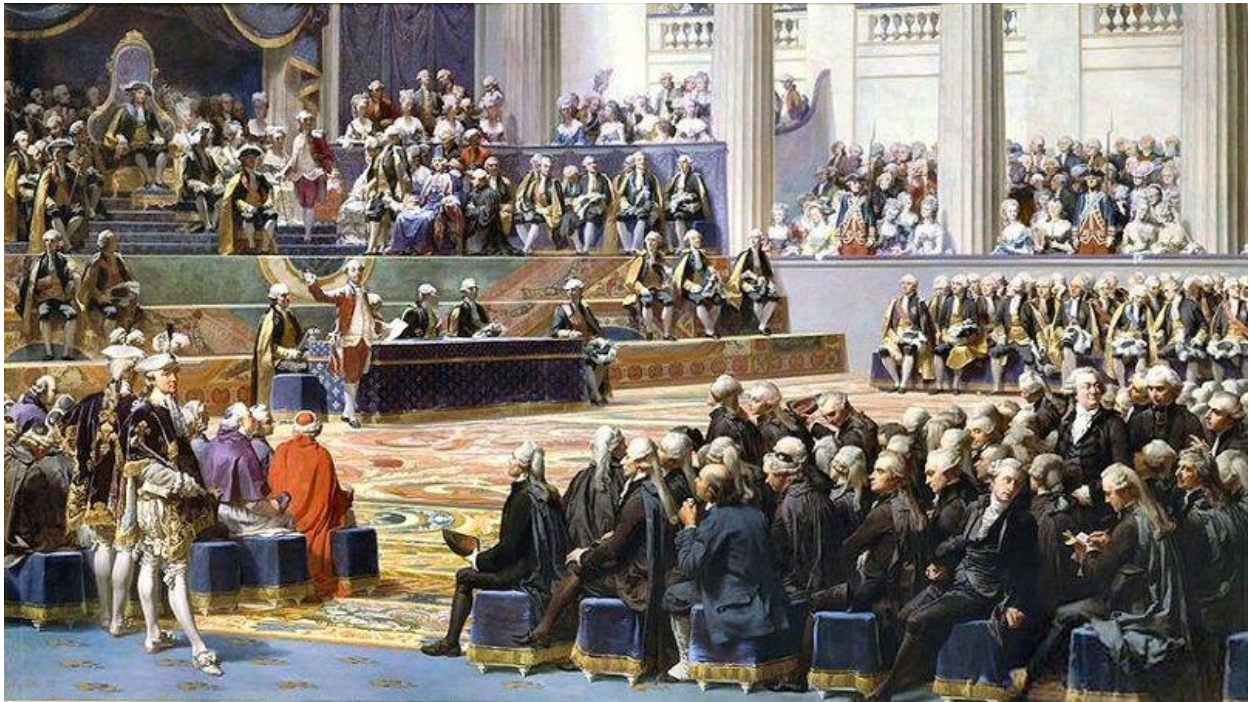
Źródło: a. nn., 1649, domena publiczna.

W modelu francuskim upowszechniła się zasada głoszona przez Jeana Bodina, dopuszczająca jedynie bierny opór wobec bezprawnych poczynań władcy. Można było 'uciekać, chronić się w lasach', ale bez prawa do czynnego, zbrojnego oporu. Ta postawa również w końcu doprowadziła do wystąpienia przeciwko królowi (1789 r.) i ścięcia jego głowy podczas rewolucji francuskiej (1793 r.).

Otworzenie posiedzenia stanów generalnych Francji w dniu 5 maja 1789 r. w pałacu wersalskim. Zwołanie stanów generalnych zapoczątkowało rewolucję francuską. Było to pierwsze zwołanie przedstawicielstwa stanowego we Francji od r. 1613

Źródło: Isidore Stanislaus Helman, rycina współczesna, Bibliothèque nationale de France, domena publiczna.

Obraz Augusta Coudera (1790-1873) z 1839 przedstawiający otwarcie stanów generalnych – na tronie na podwyższeniu siedzi Ludwik XVI

Źródło: Auguste Couder, 1839, domena publiczna.

Polecenie 8

W monarchii parlamentarnej stany mają wpływ na rządy dzięki reprezentacji stanowej. Jak nazywały się te reprezentacje w poszczególnych krajach. Wymień trzy nazwy.

Źródło: Learnetic SA, licencja: CC BY 4.0.